

GƏNC TAMAŞAÇILAR TEATRINDA TƏRCÜMƏ ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA HAZIRLANMIŞ TAMAŞALARIN REJİSSOR ÜSLUBLARI

Ülker MƏMMƏDOVA

Təmali tərcümə əsərləri əsasında qoyulmuş Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrının repertuarında ilkin mərhələdə olduğu kimi, sonrakı illərdə də dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələrinə xüsusi yer verilmişdir. Teatrın repertuarına daxil edilmiş tərcümə əsərləri ideya-məzmunu ilə yanaşı, rejissor yanaşması, yozumu, tamaşasının janr-üslub xüsusiyyətləri ilə də fərqlənmiş, teatr ictimaiyyəti tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

Ötən əsrin ikinci yarısında GTT-nin səhnəsində hazırlanmış tərcümə əsərlərinin teatrın yaradıcılıq yolunda xüsusi yeri olmuşdur. Bu tamaşalardan: "Qavros" (V.Hüqo, quruluşçu rejissor-Zəfər Nemətov), "Ümid nəğməsi" ("Əxlaqa görə sıfır", V.Stoyenesko, quruluşçu rejissor-Ulduz Əliyeva), "Azadlıq adası" (Y.Min və A.Minçikovski, quruluşçu rejissor-Kərim Həsənov), "İnqilab naminə" (M.Şatrov, quruluşçu rejissor-Kərim Həsənov), "Romeo və Cülyetta" (U.Şekspir, quruluşçu rejissor-Zəfər Nemətov), "İki ağanın bir nökrü" (K.Qaldoni, quruluşçu rejissor-Ulduz Əliyeva), "Oğlum Valodya" (Y.Yakovlev, quruluşçu rejissor-Zəfər Nemətov), "Ovod" (E.Voyniç, quruluşçu rejissor-Hüseyn Sultanov), "Sükut divarı" (P.Messin, quruluşçu rejissor-Hüseyn Sultanov) və digərlərinin adını çəkməklə, tərcümə əsərlərinin sayəsində teatrın repertuar coğrafiyasının necə rəngarəng olduğunu görmək mümkündür.

GTT-nin yaradıcılıq tarixində dərin ideyası, zəngin forması, maraqlı məzmunu, fərqli üslubu ilə iz qoymuş uşaq tamaşalarının ərsəyə gəlməsində Aleksandr Tuqanov, Məhərrəm Haşimov, Soltan Dadaşov, Zəfər Nemətov, Kərim Həsənov, Ağəli Dadaşov, Ulduz Əliyeva-Rəfil, Həsən Əliyev, Hüseyn Sultanov, Ağakəşi Kazımov, Cənnət Səlimova, Azər Paşa Nemət və b. rejissorların çox böyük əməyi olmuşdur. Adlarını çəkdiyimiz rejissorların quruluş verdikləri tamaşaların hər biri bədii-struktur özəlliyi, ideya-estetik həlli baxımında bir-birindən seçilmişlər.

Hər bir rejissorun bədii zövqü, intellektual səviyyəsi, musiqi duyumu, fəlsəfi-idraki məntiqi və ən əsası cəmiyyətin mövcud problemlərinə qarşı emosional münasibəti fərqli olduğu kimi, sənətə münasibətlərində də fərdilik və özünüifadə prinsipləri mövcuddur. Sadaladığımız xüsusiyyətlər sənətkarın təxəyyülünə, yaradıcılıq potensialına uyğun olaraq onun iş metodu və fərdi üslubunu formalaşdırır. Ədəbi-bədii yaradıcılıqda fərdi üslub xüsusi bir fitrət olaraq formalaşır və rejissor yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Üslub - yaradılmış hər bir sənət nümunəsinin forma, bədii məzmun və fəlsəfi qayəsinin vəhdətdə təqdimatıdır. Fransız ədibi Jan Pol Sartrın sözü ilə

desək: "Üslub müəllifin danışq tərzidir". Yəni, yaradıcı təxəyyülün cəmiyyətlə ünsiyyət yaratmaq məharətidir. "Üslub ədəbiyyat və sənətdə cəmiyyət və insan faktoruna aid mövzunun problem olaraq həllinin bədii ifadəsidir" [1, s. 3].

Beləliklə, üslub müəllifin dünyaya baxışı, şəxsi düşüncə tərzini, ən əsası isə onun cəmiyyətlə şəxsiyyət arasında mövcud olan problemlərin dərk və hadisələrə qarşı reaksiyasının təqdimat formasıdır. Bu səbəbdən, "...bədi yaradıcılıqda ideyanın maddiləşmiş forması kimi təzahür edən peşəkar, fərdi, ictimai üslublar canlı ünsiyyət üzərində qurulan teatr sənətində də müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar üslub mətnlə bağlı olduğundan dilçilik münasibətini əhatələndirən bədii-poetik, metaforik, elmi, publisistik, rəsmi-protokol tiplərinin audiovizual həllini tapmaq, teatr rejissorunda peşə cəbbəxanasını zənginləşdirir" [1, s. 4].

Göründüyü kimi, tamaşanın bədii bütövlüyünün və struktur həllinin doğru təqdimatında rejissorun fərdi üslubu xüsusi rol oynayır. Peşəkar üslub tamaşanın ərsəyə gəlməsində iştirakı olan bütün köməkçi komponentləri: musiqi, işıq, bədii tərtibat, geyim, qrim və ən əsası aktyor yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyəti olan emosional yaddaşı bir məqsəd ətrafında birləşdirə bilir ki, bu da tamaşanın uğurunu təmin edir.

GTT-nin səhnəsində hazırlanmış tamaşalarda üslub məsələsinə həmişə ciddi fikir verilmiş və səhnə əsərlərinin bədii-estetik cəhətdən mükəmməlliyini təmin etmək, ideyanı obrazlı şəkildə tamaşaçıya çatdırmaq üçün maraqlı mizanlar və formalar tapmaq əsas şərtlərdən sayılmışdır.

Bu mənada, teatrın repertuarında yer alan əsərlərdən biri də Uilyam Şekspirin "İki Veronali" pyesinin tamaşası (premyera tarixi: 8 oktyabr 1955-ci il) olmuşdur. "İki Veronali" tamaşasının (tərcümə edən Tələt Əyyubov) quruluşçu rejissoru Kərim Həsənov bu maraqlı səhnə əsərindəki mənəvi tərbiyə məsələsini daha qabarıq vermək üçün maraqlı bir kompozisiya qurmuşdu.

Tamaşanın struktur və bədii həllini bəyənən tənqidçi Adil Babayev bu səhnə əsərinin maraqlı məziyyətlərini izah edərkən yazırdı: "Rejissor tamaşada dostluq və sədaqət münasibətlərini ön plana çəkmiş, tamaşanın şən və maraqlı olmasına çalışmışdır. Kərim Həsənov tamaşada bir sıra vəziyyətlər, mizanlar qura bilmiş, ayrı-ayrı detallardan bacarıqla istifadə etmişdir. Məsələn, Protey Milana gəldiyi zaman dostu Valentinlə qılınclaşdırdılar. Bu mizan həmin səhnədə gənclərin bir-birinə olan məhəbbətini və onların qayğısızlığını göstərirdi. Lakin həmin mizan rejissor tərəfindən bir də son pərdədə, qaçaqların düşərgəsində təkrar edilmişdir.

Burada həmin mizan tamamilə başqa bir mənə almışdır. Dostu Proteyin vəfasızlığını bilən Valentin onun üstünə qılınc çəkir və onlar vuruşmalı olurlar. Deməli, rejissor tamaşada eyni mizandan iki müxtəlif vəziyyətdə bacarıqla istifadə edə bilmişdir. Tamaşada belə müvəffəqiyyətli mizanlar çoxdur” [2].

Gənc Tamaşaçılar Teatrının səhnəsində hazırlanan, rejissor üslubu baxımından fərqlənən maraqlı tərcümə əsərlərindən biri də Karlo Qaldoninin “iki ağanın bir nökeri” pyesinin tamaşası (premyera tarixi: 16 fevral 1968-ci il) olmuşdur. Bu pyesin (tərcümə edən İshaq İbrahimov) yanrında və üslubunda olan özünə-məxsusluğu diqqətdən qaçırmayan rejissor Ulduz Rəfili, del-arte teatr prinsiplərinə daha çox uyğun gələn bu səhnə əsərinin janr xüsusiyyətlərinə daha çox əhəmiyyət vermiş və bu məziyyətləri tamaşanın bədii və musiqi tərtibatlarının effektləri fonunda həll etməyə çalışmışdır. Teatrşünas alim İncilab Kərimovun yazdığına görə: “...rejissor Del-arte teatrının xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq şərti teatral effektlərdən də üz döndərməmişdi. Bu şərti teatral effektlər tamaşanın bədii tərtibatı (rəssam-H. Haqverdiyev) ilə birlikdə hadisələrə uyğun aktyor oyununda, bununla əlaqədar olaraq eksentrik akrobatlıq priomlarında da nəzərə çarpırdı” [3, s. 56].

Teatrın rejissor üslubu baxımında maraqlı tamaşalarından danışarkən Etel Voyniçin “Ovod” əsərinin səhnə həllini xüsusi qeyd etmək lazımdır. İlk tamaşası 31 oktyabr 1970-ci ildə oynanılan bu əsərlə bağlı mətbuatda teatr ictimaiyyətinin maraqlı fikirlərinə rast gəlirik. Əsəri dramaturq Cabbar Məcnunbəyov tərcümə etmişdi. Gənc Tamaşaçılar Teatrının salnaməsində sənət hadisəsi kimi iz qoyan tamaşanın quruluşçu rejissoru Meyerxold məktəbinin pərəstişkarlarından olan və öz yaradıcılığında simvolizm üslubuna xüsusi meyl göstərən Hüseyn Sultanov idi. Öz ideya-bədii həlli ilə dövrünün ədəbi-bədii və ictimai fikrində böyük maraq doğuran bir əsəri GTT-da ilk işi olaraq hazırlamaq rejissordan böyük risk tələb edirdi.

Əməkdar incəsənət xadimi Hüseyn Sultanov Avropa və Rusiya səhnələrində populyar olan “Ovod” əsərinə fərqli bir səhnə quruluşu vermiş və respublikanın teatr ictimaiyyətinin marağına səbəb olmuşdu. Tamaşanın uğuru təkcə GTT-nın deyil, həm də bütün Azərbaycan teatrının ümumi uğuru sayılırdı. Əvvəllər Gəncə Dövlət Dram Teatrının səhnəsində maraqlı quruluşları ilə yadda qalmış H. Sultanovun quruluş verdiyi bu tamaşa da orijinal strukturu və bədii-estetik həlli, rejissor üslubu ilə seçilirdi. Bu uğurun təməlinə pyesinin ideyasının maraqlı və fərqli rejissor yozumu dururdu. Pyesin mövzusu da zamana görə çox orijinal idi.

Əsərin baş qəhrəmanı Artur uzun illər ruhani ata Montanellinin yanında din təlimi alır və rahib olmaq üçün çalışır. O, hətta baş rahibin qızına aşiq olub, ömrünü həmişəlik kilsədə keçirməyə qərar verir. Lakin çox çəkmir ki, o, yolunu getmək istədiyi Montanellinin əsl simasını görə bilir və onun timsalında zamanın yalançı, saxtakar və rəzil din xadimlərinə qarşı içində güclü bir nifrət hissi yaranır. Dünyaya baxışlarında çevrilmiş baş

verən gənc rahib amalını tamam dəyişir. O, artur həqiqəti dərk edərək, özü kimi aldanmış milyonlarla insanları yalançı din xadimlərinin torunda xilas etmək yolu tutur. Bu yolda mübarizəyə atılan Artur qətiyyət və əzmlə irəliləməyə doğru addımlayır.

Böyük amallar uğrunda mübarizə aparan Arturun obrazını teatrın aparıcı aktyorlarından Yusif Vəliyev ifa edirdi. Onun ifasında Artur obrazı çox əzəmətli təsir bağışlayırdı. Arturun gəncliyini oynayan gənc aktyor Ağaxan Salmanovun ifasındakı həyat eşqi, dramatism və çeviklik yaşlı Arturun səhnə mizanlarında görünməsə də, aktyor xəyalən həmin xoşbəxt illərinə qayıdarkən üzünün ifadəsində, baxışlarında, səsinin ahəngində yaşadığı gözəl anların poetik təsirinə qapılırdı.

Hər iki aktyorun səhnədəki yaradıcılıq əlaqəsi o dərəcədə təbii, səmimi və vəhdətdə idi ki, bu məziyyətləri tamaşa haqqında yazılmış məqalələrdən də aydın görmək olur. Məsələn, Yusif Vəliyevin obraza münasibətini təqdir edən İncilab Kərimov aktyorun bu roldakı uğuru barədə xüsusi hərarətlə yazırdı: “Yusif Vəliyev sözün əsl mənasında yaradıcı bir sənətkardır, gənclər teatrının ən görkəmli aktyorlarından biridir. O, Cəfər Cabbarlının “Yaşar” pyesinin tamaşasında yaratdığı İmamyar obrazından sonra Artur obrazını yaratmaqla, sənətin zirvəsini fəth etmişdir” [3, s. 68]. Tənqidçi bu cümlələrində aktyorun başqalaşma prosesindəki məharətini diqqətə çəkməklə, Y. Vəliyevin Artur obrazında tamaşaçıya çatdırdığı fəlsəfi-ideoloji və emosional-fiziki fəaliyyətinin təsvirini yaratmışdır.

“Ovod” tamaşası haqqında Cahangir Məmmədovun yazdığı məqalədə də maraqlı fikirlər diqqəti cəlb edir. Tənqidçi Ovodun xarakterini və səhnədəki ali məqsədini izah edib yazırdı: “Quruluşçu rejissor Artur obrazını Yusif Vəliyev kimi zəngin daxilə, coşqun ehtirasa, gözəl səs tembrinə malik bir aktyora tapşırmaqla, doğru hərəkət etmişdir. Yusif Vəliyev qəhrəmanının əqidəsini, mübarizəsini, arzu və diləklərini, məhəbbət və nifrətini düzgün başa düşür. O, Ovodu bizə keşməkeşlərdən keçmiş, həyatın çətin sınaqlarından çıxmış, inqilabın mətin qəhrəmanı kimi təqdim edirdi” [4].

Tənqidçi məqaləsində rejissor Hüseyn Sultanovun tamaşanın rəssamı Sənan Qurbanov və musiqi tərtibatçısı Sabir Əliyevlə işini də təqdir edib yazırdı: “S. Qurbanov səhnəyə verdiyi bədii tərtibatda səhnə şərtilliklərindən, işıqdan bacarıqla istifadə etmişdir. Səhnənin arxa planında verilən çarxıya çəkilmiş İsanın təsviri və bu səhnənin ayrı-ayrı səhnələrdə rəngdərənə düşməsi, qətl səhnəsində isə qan rənginə boyanması da yaxşı təsir bağışlayırdı” [4]. Diqqətə çatdırdığımız seçmələrdən görüldüyü kimi, rejissor rəssamla birgə səhnə tərtibatında və digər köməkçi vasitələrdə simvolizm üslubunun maraqlı elementlərində məharətlə istifadə etmiş, yadda qalan orijinal və təsirli bir tamaşa yaratmağa nail olmuşdur.

1970-1980-ci illərdə GTT-nın həm rus, həm Azərbaycan bölməsində uğurlu tamaşalar hazırlayan Azər Paşa Nemət də özünü fərqli üsluba malik rejissor kimi təsdiq edə bilmişdir. Rejissorun 1978-ci ildə hazırladığı “Bumbaraş” (Arkadi Qaydar) tamaşası kompozisiya və bədii həllinə görə tamaşaçılar və

mütəxəssislər tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Xalq artisti A. Nəmət bu tamaşa ilə fərdi üslub baxımından yenilikçi rejissor olduğunu bir daha diqqətə çatdırmışdır.

Rejissor tamaşanın quruluşunu pyesin ideyasına müvafiq tərzdə qurmuşdu. Tənqidçi Elmira Əliyeva tamaşanın bədii və struktur həllindən danışarkən hadisələrin daha çox lirik notlar üzərində inkişaf etdiyini, monumentallığın zərifliklə birləşmiş təqdimatını təsvir edərək yazmışdır: "Tamaşada monumentallıqla zəriflik və həzinlik, dramatizmlə incə lirizm ünsiyyətdədir. Musiqi isə bütün bu çalarların ifadəsinə çevrilmişdir" [5].

Mövzusu vətəndaş müharibəsindən alınmış "Bumbaraş" pyesindəki çətin və təzadlı hadisələr, zülm və işkəncələrə məruz qalmış insanların işıqlı gələcək uğrunda apardıqları mübarizə əhval-ruhiyyəsi, tamaşada aktyorların ifasında maraqlı poetik həllini tapmışdır. Aydın dramatism üzərində qurulmuş səhnə hadisələrinin orijinal struktur və bədii həllindən, aktyor ifasının təbiiliyindən və köməkçi bədii vasitələrin ideya və ali məqsədə xidmətindən danışarkən, teatrşünas E. Əliyeva: "İşıqlı sabah naminə canından keçən və ədəbi nəğmə kimi səslənən "Bumbaraş" tamaşasında quruluşçu rejissor Azər Nəmətovun hadisələri

poetikleşdirmişdir. ...tamaşada yeni həyat eşqi ilə yaşayan əqidə və məslək mübarizlərinin obrazları maraqlı işlənmişdir. Onların romantik həyatını poetikleşdirmək, ucaltmaq üçün rejissor psixoloji səhnə ifadələri, mənalı mizanlar tapmışdır" [5], kimi yüksək fikirlər səsləndirərək rejissor işini təqdir etmiş və tamaşanı maraqlı və orijinal sənət nümunəsi kimi dəyərləndirmiş, rejissorun uğur qazanmasında onun fərdi üslubunun rolunu xüsusi vurğulamışdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşacılar Teatrında fəaliyyət göstərən rejissorlar hər zaman yenilikçiliyə, üslub orijinallığına meyilli olmuş və bu istiqamətdə maraqlı tamaşalar hazırlamışlar. Bu gün də Bəhram Osmanov, Vaqif Əsədov, Nicat Kazımov, Ağalar İdrisoğlu və b. rejissorlar teatrın tarixi ənənələrinə sadıqlıq nümayiş etdirərək, həm mövzu-ideya, həm məzmun-forma, həm də janr-üslub baxımından maraqlı tamaşalarla repertuarı zənginləşdirməyə, bədii-estetik cəhətdən yüksək səviyyəli əsərlərlə seyrçiləri sevindirməyə çalışırlar.

Açar sözlər: *Rejissor, üslub, ictimai, problem, təsvir, ifa, təqdimat, poetik, quruluş, struktur.*

ƏDƏBİYYAT

1. Dadaşov Aydın. Rejissorun üslub problemləri. Bakı-Elm və Təhsil, 2010.
2. Babayev Adil. İki Veronalı // Ədəbiyyat və incəsənət, 1955-ci il, 30 oktyabr.
3. Kərimov İncilab. Gənclik və gözəllik teatri. Bakı, Yazıçı, 1978.

4. Cahangir Məmmədov. Azadlıq qurbanı // Ədəbiyyat və incəsənət, 1970, 21 noyabr.
5. Əliyeva Elmira. Nəğməyə bənzər həyat // Ədəbiyyat və incəsənət, 1978, 18 fevral.

Режиссерские стили спектаклей Театра Юного Зрителя поставленных на основе переведенных произведений .

В статье рассматривается режиссерский стиль в идейно-художественном и конструктивном решении спектаклей на основе переводных произведений на сцене Театра Юного Зрителя в 1950-80 гг. Анализируются индивидуальные стили режиссеров, создающих незабываемые спектакли на сцене театра в монументальном, лирико-романтическом, реалистико-критическом и символично-поэтическом стилях. Говоря о разных стилистических качествах подготовленных спектаклей, приводятся примеры из постановок, Карим Гасанова, Улдуз Рафили, Гусейна Султанова и Азера Паши Немат.

Ключевые слова: *режиссер, стиль, социальная, проблема, описание, перформанс, изложение, поэтика, постановка, структура.*

The director's techniques of the spectacles prepared on the basis of translation works in the Theatre of Young Spectators

The article deals with the director's techniques in the idea-artistic and structural solution of spectacles realized on the basis of translation works on the stage of the Theatre of Young Spectators in 1950s-80s. The individual techniques of the directors created the unforgettable performance by using monumental lyrical-romantic, realist critical and symbolic-poetic techniques have been commented here on the stage of the theatre. The examples of the performance structured by the directors, Karim Hasanov, Ulduz Rafili, Huseyn Sultanov and Azer Pasha Nemat.

Key words: *Director, style, social, problem, description, performance, presentation, poetic, staging, structure.*